

Δευτέρα, 27 Φεβρουαρίου 2012

Δρόμοι της Ιστορίας

Συνέντευξη

Αντώνης Λιάκος: "Τα αφηγήματα της κρίσης είναι βασικά πολιτικά κλειδιά"

Η "γλωσσική στροφή στην ιστορία" που στο παρελθόν καταγγέλλθηκε από διάφορους ιστορικούς που νόμιζαν ότι θα προστατέψουν την "καθαρότητα" της κοινωνικής ανάλυσης της ιστορίας, αποδεικνύει εδώ τον κρίσιμο ρόλο της γλώσσας στη δόμηση της πολιτικής. Του Αντώνη Λιάκου

Τα δημόσια-ηγεμονικά αφηγήματα για τις αιτίες των κρίσεων στην Ελλάδα

Υπάρχουν βασικά δύο συστοιχίες λόγων, με παραλλαγές η καθεμιά, οι οποίες προσφέρονται για την εξήγηση της κρίσης για ευρεία κατανάλωση. Η πρώτη και κυρίαρχη είναι η ελληνική εξήγηση της κρίσης. Η κρίση δηλαδή οφείλεται σε αιτίες που επιχωριάζουν αποκλειστικά στην Ελλάδα. Ναι μεν υπάρχει κρίση και σε άλλες χώρες, αλλά στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερες. Εδώ προσφέρονται πολλές εξηγήσεις, αναλόγως των πολιτικών σκοπεύσεων. Για ορισμένους η κρίση οφείλεται σε δομικές αδυναμίες, με λίγα λόγια η Ελλάδα αποκλίνει από την ευρωπαϊκή ιστορία πριν ακόμη από την συγκρότησή της. Δεν είχε αριστοκρατία, αστική τάξη, διαφωτισμό κ.ά. τέτοια διαβάζουμε συχνά-πυκνά. Άλλοι αποδίδουν την κρίση στις αδυναμίες του πολιτικού συστήματος, στη διαφθορά του δημόσιου βίου, στο μεγάλο πελατειακό κράτος, στη Μεταπολίτευση κ.λπ. Εσχάτως διαβάσαμε ότι για την κρίση ευθύνεται η «κάλπικη» σοσιαλδημοκρατία του Νότου, η οποία δανείζεται για να κάνει κοινωνική πολιτική, και η οποία βέβαια είναι διαφορετική από την «αυθεντική» σοσιαλδημοκρατία του Βορρά που παράγει και από το περίσσειμα δίνει και στους εργαζόμενους. Θα άξιζε κάποιος/α ιστορικός να γράψει μια μελέτη πάνω στους «τόπους» του δημόσιου λόγου για την κρίση.

Από την άλλη μεριά, υπάρχει ένας άλλος αστερισμός πολλών εξηγήσεων για την κρίση. Η κρίση οφείλεται στον καπιταλισμό και αποτελεί μια από τις κλασικές μορφές κρίσεων που έχουν περιγραφεί από τις κλασικές μαρξιστικές αναλύσεις. Υπάρχουν φυσικά και πολλές λαϊκιστικές εξηγήσεις για την

κρίση ως το σχέδιο της Γερμανίας να κυριαρχήσει στην Ευρώπη κ.λπ. Βέβαια έχει γίνει μια κατάχρηση του όρου λαϊκισμός τον τελευταίο καιρό, όπου κάθε λαϊκή κινητοποίηση και διαφωνία με την κυβερνητική πολιτική των «μεταρρυθμίσεων» θεωρείται λαϊκισμός. Ωστόσο υπάρχει όντως λαϊκισμός. Ο λαϊκισμός λ.χ. προσωποποιεί τις αιτίες της κρίσης (λ.χ. οι κλέφτες πολιτικοί, η Γερμανία που ολοκληρώνει τις κατοχικές της επιδιώξεις με οικονομικά μέσα). Υπάρχει βέβαια ισχυρός λαϊκισμός, που παίζει το χαρτί του εθνικισμού, από τον Σαμαρά έως τη Σπίθα του Μίκη Θεοδωράκη, αλλά και πέρα από αυτούς. Το περασμένο καλοκαίρι, στους Αγαναχτισμένους του Συντάγματος, στην «πάνω» πλατεία, ανέπνεες αυτό το πνεύμα του λαϊκισμού, με τους «300», τα ικρίωματα, τα συνθήματα, τις χειρονομίες κ.λπ. Βέβαια είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς πάντα το λαϊκό από το λαϊκιστικό, και δεν είναι άδολη η αναζήτηση «καθαρότητας». Πάντως η κριτική βρίσκεται συχνά ανάμεσα στην Σκύλλα και τη Χάρυβδη, προσπαθώντας να εκδηλώσει την αντίθεση στις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις αφενός, χωρίς να πέσει σε λαϊκίστικες θέσεις αφετέρου. Με παρόμοιο τρόπο τίθεται το ζήτημα των «μεταρρυθμίσεων». Θα πρέπει να ρωτάμε «τι είδους μεταρρυθμίσεις;». Αυτός ο όρος, από τη σοσιαλδημοκρατία πέρασε στο νεοφιλελευθερισμό. Από την άλλη μεριά, πολλοί από όσους αντιτίθενται στις μεταρρυθμίσεις προστατεύουν τα δικά τους ιδιαίτερα, συντεχνιακά, συμφέροντα. Αλλά η καταγγελία αυτών των συμφερόντων από τους μεταρρυθμιστές, χρησιμοποιείται κατά κανόνα για να σπάσουν κάθε αντίσταση στις μεταρρυθμίσεις. Ας δούμε τι έγινε: καταγγέθηκαν τα προνόμια στις ΔΕΚΟ, υπαρκτά προνόμια, αλλά εκεί που καταλήξαμε είναι στη διάλυση κάθε ίχνους εργασιακής νομοθεσίας, στην κατεδάφιση του κοινωνικού κράτους. Χρειαζόμαστε μεταρρυθμίσεις; Βεβαίως. Το φορολογικό σύστημα, η δημόσια διοίκηση, το κοινωνικό κράτος χρειάζονται βαθιές μεταρρυθμίσεις και όχι μπαλώματα. Αλλά πρέπει να έχουμε ένα αξιακό πρόταγμα, ένα νέο αφήγημα που τις υποστηρίζει. Και αυτό το νέο αφήγημα δεν μπορεί να μην εκκινά από την κρίση.

Επομένως, βλέπουμε ότι τα αφηγήματα της κρίσης είναι βασικά πολιτικά κλειδιά. Η «γλωσσική στροφή στην ιστορία» που στο παρελθόν καταγγέλλθηκε από διάφορους ιστορικούς που νόμιζαν ότι θα προστατέψουν την «καθαρότητα» της κοινωνικής ανάλυσης της ιστορίας, αποδεικνύει εδώ τον κρίσιμο ρόλο της γλώσσας στη δόμηση της πολιτικής. Η διατύπωση του προβλήματος λειτουργεί ως διανοητική παγίδα που δεσμεύει τη δράση.

Ιστορικά πλαίσια και διαστάσεις της κρίσης

Ας αντιμετωπίσουμε αρχικά το ερώτημα αν η κρίση είναι ελληνική υπόθεση. Αν παρακολουθήσουμε την πορεία της ελληνικής οικονομίας θα δούμε ότι διογκώνεται το εξωτερικό χρέος και το δημόσιο έλλειμμα, θα δούμε ότι η κυβέρνηση καταφεύγει στο ΔΝΤ γιατί δεν μπορεί πλέον να εξυπηρετήσει το χρέος, καθώς ανεβαίνουν τα διεθνή επιτόκια. Θα δούμε ότι το ΔΝΤ μαζί με την Ευρωπαϊκή Ένωση δίνουν ένα μεγάλο δάνειο, απαιτώντας ένα πρόγραμμα λιτότητας, το οποίο παράγει νέα ελλείμματα, ανάγκη νέων δανείων κ.ο.κ. που ανοίγουν ένα φαύλο κύκλο. Όλα αυτά περιγράφουν μια ελληνική κρίση. Ωστόσο, ας αναρωτηθούμε εδώ: Γιατί η Ελλάδα είχε τόσο μεγάλα ανοίγματα στο χρέος και στο έλλειμμα; Η πρώτη απάντηση είναι εξαιτίας της κυβερνητικής πολιτικής της τελευταίας πενταετίας, ίσως της εποχής των διακυβερνήσεων μετά το '81 που εφάρμοσαν κοινωνική πολιτική με «δανεικά». Σύμφωνα, αλλά ας δούμε εκτενέστερα την απάντηση. Γιατί τα έσοδα, δηλαδή οι φόροι, υστερούσαν από τα έξοδα; Εδώ

σαφώς υπεισερχονται η φορο-ασυλία και η φορο-διαφυγή των ισχυρών συμφερόντων και όσων μπορούσαν να φοροδιαφεύγουν, αλλά και κάτι που είναι βασικό: Η υστέρηση της ανάπτυξης. Η υστέρηση της ανάπτυξης δεν αναιρεί τους παραπάνω λόγους, αλλά είναι από μόνη της ο ισχυρότερος παράγοντας επηρεασμού και των δημόσιων ελλειμμάτων και των χρεών. Πριν πάμε στο ερώτημα γιατί όχι ανάπτυξη, γιατί υποχώρησε η ανάπτυξη, ας θέσουμε επίσης και μια άλλη παράμετρο. Με ποιο επιτόκιο δανείζεται το κράτος; Πώς διακυμάνθηκε το επιτόκιο των δημόσιων ομολόγων και γιατί; Θα το δούμε παρακάτω αυτό το ερώτημα.

Ποιο είναι λοιπόν το πρόβλημα με την ανάπτυξη; Η Ελλάδα, για μια περίπου δεκαετία από τα μέσα της δεκαετίας του '90, είχε ένα ρυθμό ανάπτυξης από τους μεγαλύτερους στην Ευρώπη. Εκτός από τα έργα για τους Ολυμπιακούς και τους μεγάλους οδικούς άξονες, η ανάπτυξη αυτή οφειλόταν αφενός στα φτηνά επιτόκια και επομένως στην επέκταση του δανεισμού, και αφετέρου στο φτηνό μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό από τα Βαλκάνια. Αλλά η παγκοσμιοποίηση η οποία προκάλεσε και τους δυο όρους που διευκόλυναν την ανάπτυξη, λειτουργούσε και υπονομεύοντάς την. Πολλές βιομηχανίες έφυγαν από την Ελλάδα σε αναζήτηση φτηνού εργατικού δυναμικού εκτός συνόρων, και άλλες, όπως η υφαντουργία, δεν άντεξαν τον ανταγωνισμό με τις αναδυόμενες αγορές. Ανταγωνισμό φτηνού κόστους. Από αυτή την άποψη, περνάμε σε ένα από τα μείζονα προβλήματα της κρίσης. Στον ανταγωνισμό της Ευρώπης με τις αναδυόμενες αγορές. Πρόκειται για ένα καινούργιο κόσμο με γιγάντιες οικονομίες όπως της Κίνας, της Ινδίας, της Βραζιλίας κ.ά., οι οποίες βασίζονται στο φτηνό εργατικό κόστος, στην ανυπαρξία κράτους πρόνοιας, αλλά και ευρύτερα στην ανυπαρξία δημοκρατίας. Αυτές οι οικονομίες παράγουν και υψηλής τεχνολογίας προϊόντα και επίσης γίνονται μεγάλα χρηματοπιστωτικά κέντρα χάρη στα πλεονάσματα που έχουν σωρεύσει. Αυτός ο συνδυασμός «ανταγωνιστικής οικονομίας και αρμονικής πολιτικής», όπως τον λένε προπαγανδιστικά στην Κίνα, κάνει αυτές τις οικονομίες ανταγωνιστικότερες από τις δυτικές, ή εν πάση περιπτώσει τις βάζει σε ένα δρόμο σκληρού ανταγωνισμού, του οποίου τίμημα είναι τα φτηνότερα μεροκάματα στη Δύση, η διάλυση του κοινωνικού κράτους, της εργατικής νομοθεσίας, η κατεδάφιση δηλαδή του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου. Τα διάφορα ανταγωνιστικά σύμφωνα στην Ευρώπη αυτή την κατεύθυνση έχουν. Τι μπορούν να κάνουν οι Ευρωπαίοι; Να κλείσουν τα σύνορά τους στον ανταγωνισμό; Δεν γίνεται. Να επιβάλουν σε αυτές τις χώρες να ανεβάσουν το επίπεδό τους, κάτι που θα έδινε σε όλους κίνητρα παραγωγής και θα αύξανε μαζί με την παγκόσμια κατανάλωση και την παγκόσμια παραγωγή; Δύσκολο να γίνει. Κατεδαφίζουν επομένως το δικό τους βιοτικό επίπεδο. Αλλά ας δούμε την υπόθεση που προβάλλουν κάποιοι ότι οι κοινωνικές αλλαγές της ανάπτυξης στις αναδυόμενες αγορές θα φέρουν βαθμιαία τη βελτίωση του κοινωνικού επιπέδου, ώστε σε μερικές δεκαετίες θα υπάρξει μια διαδικασία εξίσωσης επιπέδων. Είναι δυνατό αυτό; Όχι, γιατί και πάλι θα ανακύψουν τεράστια προβλήματα που θα ακουμπήσουν μια άλλη μεγάλη παράμετρο. Τη σχέση ανάμεσα στην οικονομία και στο περιβάλλον. Δεν πρόκειται για μελλοντολογικά προβλήματα, γιατί το μέλλον λειτουργεί ως παράγοντας που διαμορφώνει το παρόν.

Οικονομική κρίση και περιβάλλον

Συνήθως δεν παίρνουμε υπόψη μας την παράμετρο του περιβάλλοντος. Αλλά οι αποτυπώσεις της στην τρέχουσα κρίση είναι άμεσες και διαπλέκονται αποφασιστικά με πολλές πλευρές της. Ας δούμε δυο από

αυτές. Πρώτα το φαινόμενο του θερμοκηπίου, δηλαδή η αύξηση της εκπομπής διοξειδίου του άνθρακα και η εξάντληση των ενεργειακών πηγών, δηλαδή των υδρογοναθράκων. Οι επιπτώσεις της θέρμανσης του πλανήτη είναι η ερημοποίηση περιοχών, κυρίως των εύκρατων που γειτνιάζουν με τη διακεκαυμένη ζώνη. Δεν συνειδητοποιούμε ότι οι μετανάστες που κατέκλυσαν την Αθήνα μετά το 2000, και οι οποίοι συνέβαλαν στην κατάρρευση του κέντρου της πόλης, προέρχονται από μια ζώνη, από τη Βόρειο Αφρική έως το Μπαγκλαντές, στην οποία η αγροτική παραγωγή μειώθηκε εξαιτίας του θερμοκηπίου κατά 20%, με πολλά παράπλευρα αποτελέσματα βέβαια. Επομένως το φαινόμενο του θερμοκηπίου, εκτός από τις μεγάλες πυρκαγιές, μας έρχεται και από το δρόμο της μετανάστευσης. Ας δούμε τώρα την υπόθεση της επέκτασης της ευημερίας. Μια επέκταση ακόμη και σε κάπως χαμηλότερα επίπεδα από τα ευρωπαϊκά, θα προκαλούσε μια εκτόξευση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα με πολύ μεγαλύτερες επιπτώσεις στο περιβάλλον. Με καταστροφικές επιπτώσεις. Επομένως ας βγάλουμε τα συμπεράσματά μας.

Μπορούμε πλέον να ζούμε πλέον στο επίπεδο που ζούσαμε, και που συνεχίζουμε να ζούμε ακόμη; Η διαβίωσή μας είχε προϋπόθεση ότι κάποιοι άλλοι θα ζουν εξαιρετικά φτωχά, ότι για να ξοδεύουμε τόση ενέργεια, κάποιοι άλλοι δεν θα έπρεπε να ξοδεύουν καθόλου. Ας δούμε επομένως μια μείζονα παράμετρο της κρίσης. Τα ενεργειακά αποθέματα. Τα ενεργειακά αποθέματα του πλανήτη έχουν ήδη μπει σε μια πορεία εξάντλησης. Δεν εξαντλούνται σήμερα-αύριο, αλλά πλέον υπάρχει πολύ μεγαλύτερος ανταγωνισμός για αυτά, και κυρίως η ζήτηση από τις αναδυόμενες οικονομίες αυξάνεται ταχύτατα. Οι λεγόμενες «καθαρές» πηγές –και βεβαίως η πυρηνική ενέργεια αποδεικνύεται επικίνδυνη–, οι πηγές του ήλιου είναι ακόμη σε πολύ χαμηλά επίπεδα δυνατοτήτων εκμετάλλευσης. Το πετρέλαιο και το γκάζι εξάγονται σε συνεχώς βαθύτερα επίπεδα, κυρίως σε υποθαλάσσιες περιοχές, και το κόστος τους ανεβαίνει συνεχώς. Η ενέργεια γίνεται ολοένα και πιο ακριβή. Ας θυμηθούμε όμως ότι πριν το πρώτο χτύπημα της κρίσης το 2008, υπήρχε μια κούρσα τιμών καυσίμων που ακολουθήθηκε από μια κούρσα τιμών τροφίμων.

Η εξάντληση των ενεργειακών πηγών έχει να κάνει με την εξάντληση της δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης. Αυτή ήταν μια νέα φάση της βιομηχανικής επανάστασης στην οποία βέβαια ζούμε ακόμη, στο βαθμό που χρειαζόμαστε αυτές τις πηγές για τη μετακίνησή μας, για τη θέρμανση κ.λπ. Η αύξηση του κόστους των πηγών αυτών πιέζει συνεχώς την οικονομία. Τι οικονομική εξυγίανση να κάνεις, όταν έρχεται κάποια στιγμή και ό,τι έχεις εξοικονομήσει το απορροφά η αύξηση των καυσίμων; Η πίεση των τιμών των καυσίμων και η αναγκαστική αναζήτηση εξοικονόμησης σε βάρος της εργασίας και του βιοτικού επιπέδου, είναι μέρος αυτής της μεγάλης εικόνας της κρίσης. Η δεύτερη βιομηχανική επανάσταση δίνει ή έχει δώσει τη θέση της σε μια τρίτη επανάσταση, στην ηλεκτρονική επανάσταση. Αλλά τούτη δεν δημιουργεί απασχόληση. Το κλασικό προλεταριάτο, ο συνδικαλισμός, η αριστερή πολιτική, ήταν αποτέλεσμα της δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης. Πώς θα είναι όλα αυτά στην εποχή της ηλεκτρονικής επανάστασης που αντικαθιστά την απασχόληση;

Βλέπουμε δηλαδή πως η κρίση μας οδηγεί σε μείζονα προβλήματα της εποχής. Στην αλλαγή παραγωγικού μοντέλου, στη μετατόπιση των κέντρων παραγωγής από τη Δύση στην Ανατολή, στην υπέρβαση των ορίων αντοχής του πλανήτη και των ενεργειακών του διαθεσίμων.

Ιστορικοί και κρίση

Η κρίση βάζει σε δοκιμασία και την ιστορία, με την έννοια ότι δημιουργεί ερμηνευτικά πλαίσια τα οποία ασκούν πειρατεία στα ιστορικά δεδομένα. Δεν πρόκειται για «λαθεμένες» ερμηνείες, αλλά για συμπαγείς ιδεολογίες που δημιουργούν εικόνες για το παρελθόν. Ας δούμε μερικά παραδείγματα. Η μεταπολίτευση καταγγέλλεται ως ο μεγάλος φταίχτης. Η Ελλάδα εμφανίζεται ως μια εξαίρεση, ως μια γενεαλογία πελατειακού κράτους. Κάθε κινητοποίηση είναι συντεχνιακή ή λαϊκισμός. Ακόμη και η δημοκρατία της Βαϊμάρης μπήκε στη μολόπετρα της καταγγελίας των άκρων κ.λπ. Από την άλλη μεριά, όλες αυτές οι θεωρίες για νέο ΕΑΜ και εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα εναντίον των νέων κατακτητών, επίσης πειρατεία της ιστορίας είναι.

Το δυστύχημα είναι ότι οι ιστορικοί ζούνε στον κόσμο τους. Η απόσταση από την θεωρία τους οδηγεί μερικές φορές στο να μην έχουνε θεωρητικά εργαλεία για τη σύγχρονη εποχή, άλλες να αρκούνται σε μια φτωχή «ταξική» ανάλυση, ή και σε μια αριστερή αποπολιτικοποίηση. Αδυναμία γενίκευσης και επικαιροποίησης του ιστορικού στοχασμού. Δεν ενημερώνονται στις συζητήσεις και στις θεωρίες της πολιτικής επιστήμης και της οικονομίας. Ζουν σε έναν ιστορικό κόσμο αυτάρκη, χωρίς αγωνίες. Φυσικά υπάρχουν πυρήνες σκέψης και αναζήτησης, αλλά δεν δίνουν αυτές τον τόνο.

Ο ιστορικός στοχασμός για την κρίση μέσα από τη μέχρι σήμερα συζήτηση

Δεν έχει συγκροτηθεί ακόμη ένα σώμα προβληματισμού για την ελληνική κρίση. Είχαμε στη δεκαετία του '80 ένα σφριγηλό σώμα νέων οικονομικών ιστορικών. Πού είναι αυτοί τώρα; Τι λένε; Στη συζήτηση κυριαρχούν οι οπαδοί της εθνικής εξαίρεσης. Η Τέχνη ίσως αντιδρά με πιο γρήγορα ανακλαστικά στις συνθήκες της κρίσης. Πρέπει όμως κατά τη γνώμη μου να δημιουργήσουμε ένα διαρκές φόρουμ συζήτησης πάνω στην κρίση. Πρέπει να ξεπεραστούν οι παλιές διαφορές που κρατούσαν τα πεδία συζήτησης στεγανά. Η κρίση αλλάζει τα επιστημολογικά αιτούμενα. Η Αριστερά πάσχει ακόμα από το ναρκισσισμό των μικρών διαφορών. Όμως ο κόσμος δεν είναι πια ίδιος με τον χτεσινό. Μπήκαμε σε μια άλλη εποχή, αλλά δεν το έχουμε συνειδητοποιήσει.

**Ο Αντώνης Λιάκος είναι καθηγητής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών*

